

C O N T R I B U Ţ I I L A L E G Ă T U R I L E L I T E R A R E
R O M Â N E Ş T I C U R U Ş I I Ş I U N G U R I I

D E

N. IORGA

M E M B R U A L A C A D E M I E I R O M Â N E

Ş e d i n ța d e l a 1 0 F e b r u a r i e 1 9 3 9

I. C E V A N O U D E S P R E P O V E S T E A R U S E A S C Ă
A I S P R Ă V I L O R L U I V L A D Ț E P E Ş

In interesanta carte din 1858 (Paris), *Essai sur l'histoire de la civilisation en Russie*, autorul, Nicolae de Gerebtzoff¹⁾, ajungând, în cercetarea literaturii rusești, la povestirile despre Vlad Țepeș (I, pp. 456—457), arată cunoștință de românește, când, după ce amintește ce spune cronicarul Dukas despre teribilul Domn, adauge în notă: « Malgré l'historien Ducas, nous ne croyons pas que Drakoulis puisse être un nom propre historique; car en langue roumaine cela veut dire *diable*; par conséquent ce ne pouvait être qu'un surnom ou sobriquet populaire de ce voïevode » (p. 457, nota 1).

De altfel, în text Gerebtov crede că povestirile acestea serveau ca să atace regimul, tot așa de sângeros, al Țarului Ivan cel Groaznic: « on se servit de son nom pour peindre les fureurs du farouche Tsar. Le moine mis à mort représente Sylvestre, le fidèle confesseur de Jean, tandis que l'autre moine est évidemment l'archimandrite Vassian, méchant et astucieux personnage, qui, par ses conseils, précipite le tsar dans la voie de la tyrannie » (p. 457).

¹⁾ Asupra lui, care se ocupa și de desvoltarea învățământului în Rusia, v. *Études sur la question de l'abolition du servage en Russie, par un contemporain*, Paris, 1859, p. 83, nota 1.

I. Bogdan, în frumoasa-i carte *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui, studiu critic* (București, 1896), credea că aceste povestiri au rămas « cu totul necunoscute » nu numai nouă, dar și « istoricilor apuseni ». Se vede acumă că nu acelora cari au cetit această carte bine făcută a unui Rus, de altfel fără deosebită reputație. El pomenește de rândurile lui Caramzin despre aceste povestiri, socotite de el ca un roman cu personajii fictive. După Vostocov, în catalogul manuscriptelor Muzeului Rumianțev (Moscova, 1842), adus înainte tot de Bogdan, ar fi vorba de o scrisoare din « secolele XV—XVI », pe care ar fi adus-o din Ungaria diacul Curițin, trimis de cneazul Ivan Vasilievici, ruda lui Ștefan-cel-Mare, la Mateiaș Corvinul (v. o. c., p. 107). « Pentru Vostocov povestea a fost scrisă pe la sfârșitul secolului al XV-lea » (*ibid.*). În ediția lui Pâpin nu se încearcă nicio cronologizare (*ibid.*, p. 108), dar la 1863 Buslaev era tot de părerea lui Caramzin: izvor apusean; secolul al XV-lea (*ibid.*, pp. 108—109), iar, de atunci, nu s'a mai adaus, în literatura rusească, nimic asupra acestei interesante chestiuni.

Constatând marea deosebire, în toate privințele, față de povestirile săsești, I. Bogdan, sprijinindu-se și pe faptul, însemnat, că autorul, în cea mai veche versiune, arată cum că, dintre cei trei fii ai lui Vlad-Vodă, unul e încă în vieță pe lângă Ioan Corvinul, fiul bastard al lui Mateiaș, altul a murit de curând, iar cel de-al treilea se află încă la Buda, întors dela Turci și însurat cu o femeie ce i-o găsisse noul rege al Ungariei, Vladislav, era de părere că înainte ni stă redactarea diacului rus contemporan.

Trebue deci răspinsă părerea lui Gerebțov, care, de altminteră, se potrivește cu observația lui I. Bogdan că acest produs literar, foarte popular, și până în secolul al XVIII-lea, devenise astfel « în timpul lui Ivan Groaznicul » (p. 122). Dar Bogdan crede că Ivan era pentru contemporanii din popor un « Țar ideal », din cauza barbarei purtări cu boierii¹⁾.

¹⁾ El lasă a se întrevedea și ipotesa că Ivan ar fi putut lua model dela Țepeș pentru tragerea în țepă și baterea piroanelor în cap, dar menționează că se puteau lua și dela Tătari; *ibid.*

E de observat *caracterul vag al povestirii*. Un sol de felul diacului n'ar fi prezentat astfel luptele, care interesau toată creștinătatea, ale lui Țepeș cu Sultanul, a cărei campanie personală nici nu e pomenită. Scena cu trimesul polon al lui Mateiaș, pe care, dacă n'ar fi răspuns bine, Domnul l-ar fi tras în țeapă, — pe omul rudei și partizanului de care el atârna așa de mult! —, arată iarăși o alcătuire populară târzie. Neadmisibilă e și primirea solilor între morții descompuși. Spiritul de dreptate pentru săraci, după exemplul otoman, al lui Vlad-Vodă, nu se potrivește cu arderea cerșitorilor. Tot așa de nepotrivită e și scena cu cei doi călugări, dintre cari cel cu suflet creștin e ucis (§ 10): e aceia la care se referă Gerebțov, încercând o identificare a amândurora. Cele despre prinderea lui Țepeș de rege sunt necorespunzătoare adevărului: n'a fost niciun războiu, — dar restabilirea lui după doisprezece ani e aproape cu totul exactă și isprăvile cu uciderea șoarecilor sunt adevărate de izvorul ce am tipărit la 1907 în *Convorbiri literare*. Trecerea la catolicism a lui e o închipuire, iar căsătoria cu o rudă a lui Mateiaș s'a făcut în prima lui Domnie, cum o arată însăși scrisoarea lui, comunicată de mine, pe care I. Bogdan a dat-o în opera sa. Este adevăr în condițiile morții Domnului muntean, însă pare neadmisibil ca ai lui să-l fi luat drept Turc într'un moment când s'ar fi bătut cu Turcii, cari nici n'au intrat în țară atunci, la 1476. Autorul știe de așezarea lui Vlad Călugărul, dar își închipue că Ștefan-cel-Mare l-a ucis, « cu voia Craiului » și că « acum domnește el însuși în Țara Muntenească », — afirmare de care ar fi fost bucuros I. Georgian, în broșura lui uitată, care căuta, fără critică, să arăte tocmai această unire a țărilor noastre de Ștefan. E aici o confuzie evidentă, fiind vorba și de soția mortului, pe care ar fi luat-o Ștefan, cu fratele lui Vlad, Radu.

Acest amănunt, ca și acelea despre fiii lui Țepeș, se află și în versiunea C, pe care I. Bogdan n'o socotea că ar fi cea mai veche (v. p. 159), dând prioritate celei din manuscriptul Muzeului Rumianțev, pe când versiunea B se oprește la moartea lui Vlad.

Cred că ar fi bine să se dea o traducere, nu numai a textului A, ci și a tuturor celorlalte, deosebite așa de mult și ca

orânduire și ca stil. Cum ediția lui I. Bogdan a ajuns foarte rară, cineva dintre bunii cunoscători ai vechii limbi rusești, cari nu lipsesc la noi, ar putea fi însărcinat de Academie pentru aceasta: astfel zelosul cercetător Ștefan Berechet. Un adâncit studiu al limbii din toate versiunile s'ar adăugi, și unele cuvinte ar ajuta să se fixeze familiile manuscriptelor.

În ce privește caracterul istoric, observațiile de mai sus îndreptățesc la următoarele încheieri:

De sigur că avem a face cu un produs popular în continuă desvoltare. Nu poate fi vreun autor care să fi avut în acel moment cunoștința lucrurilor. *Undeva însă în Arhivele din Moscova a existat un raport, mai ales —, sau și numai —, pentru ultima parte a vieții lui Țepeș și a împrejurărilor de după moartea lui.* De acolo formele observate, de I. Bogdan: доукать, ca în privilegiile noastre de comerț, și вит'кзъ ¹⁾, de întrebuițare curentă la Unguri pentru «cavaler», Ioan Hunyadi fiind unul din ei. Tot așa pentru bizantinul ποκλίσαρν (ἀποκλησιάριος). Cineva dintre cărturarii dela Curtea lui Ivan Groaznicul s'a servit de ea pentru o prefacere cu aluzii la împrejurările contemporane. Nici într'un cas pentru a crește faima teribilului stăpânitor muscălesc.

I. Bogdan a publicat câteva din versiunile povestirii rusești despre Vlad Țepeș și a căutat să explice în ce împrejurări a fost scrisă. Cum într'una din ele este vorba de cutare fiu al lui Țepeș aflător la Buda, s'a putut crede că e o redactare contemporană pe basa unui raport oficial. Dar în Rusia există părerea că supt numele Domnului român se ascundea o expunere a cruzimilor Țarului Ivan cel Groaznic.

Deci, repet: avem a face cu un produs popular în neconținută prefacere, care s'a folosit și de acel raport oficial din vremea eroului.

¹⁾ O. c., p. 12. *Să nu se uite, de altfel, și povestiri grecești contemporane ca aceea, care a lăsat într'o povestire germană din secolul al XV-lea, pe care o analizasem tot aici, forma Stinedera, εις την ἔδραν, Scaunul domnesc, sedes, dată în acuzativ ca în «Stambul» (εις την πόλιν), Silistra (dela Dristra), Stancio (Chios), Stalimene (Lemnos), Stines (Atena), Stives (Teba) ș. a. m. d.*

II. UN «NEAMȚ» DIN SECOLUL AL XVIII-LEA CARE SUFERE PENTRU «LEGEA ROMÂNEASCĂ», ȘI «EVANGHELIILE MARGARETEI TOMAIAN»

În a doua comunicare se aduce înainte cazul aceluia Neamț, fiu de Româncă și însurat în Ardeal, descoperit de părintele Ciuhandu, Neamț care a fost de două ori închis pe la 1740 și condamnat la închisoare pe viață, — apoi eliberat însă, — pentru că se ținea de legea mamei și soției lui, ortodoxe. Pomenind și de opera de propagandă catolică în părțile acelea arădane a Margaretei Tomeján, se lămuresc silințele acesteia, de bună samă Româncă și ea, și ale soțului, Sârb maghiarizat, Babics, cari au întemeiat școli și au făcut pe Piaristul David Biró să publice pentru Românii de acolo o carte de predici, ca un contrapond la înaintarea ortodoxiei și între Șvabi.

A trecut neobservată conferința din Arad, 1928, a d-lui Ciuhandu, cu nr. VIII din colecția « La vatra sufletească a neamului », supt lungul titlu pentru o scurtă broșură: *Luptele iconoclastice din veacurile VIII—IX și un erou al ortodoxiei românești din v. XVIII (Antoniu Nabata, zis Neamțu, din jud. Arad)*, în care se prezintă ¹⁾ povestea « Neamțului ». Antoniu Nabata, fiu de Româncă ortodoxă, care, trecând la ortodoxia mamei, a fost prigonit de stăpânul Comlăușului, Ioan Babics, și de soția lui, Margareta Tomeján ²⁾, și a fost de două ori închis, ultima oară în 1748. Trecut la Sibiiu, el se căsătorise, la Avrig, cu o Româncă, și de atunci trăise în « legea românească », timp de treizeci de ani. El răspunde, la somația de a redeveni catolic, că « a îmbătrânit în legea românească și într'însa dorește să trăiască și să moară ». Preoți români îl cercetează în temniță.

E osândit la închisoare pe viață, cu pâne și apă. Stă închis timp de doi ani la Șiria. Măsuri noi de urmărire a catolicilor trecuți la altă lege, luate de Maria-Teresa, fac să se revie

¹⁾ Probabil după actele Comitatului arădan.

²⁾ Bianu și Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, pp. 191, 513, și aici mai departe.

asupra scandalosului caz de sălbatică intoleranță religioasă în ajunul momentului când Iosif al II-lea era să vadă lucrurile cu totul altfel, în reacțiunea lui « filosofică » în contra fanatismului prigonitor.

« Neamțul » fu liberat, și el va fi putut isprăvi în « legea » care-i plăcuse mai mult, a soției sale și a poporului nostru.

Motivarea acestei persecuții stă în aceea că « foarte mulți », — *plurimi* nu înseamnă (v. p. 20) « cei mai mulți » —, din comitatul Aradului, cum o constată, la 1747, Adunarea locală, adoptau această așa de populară schismă și Guvernul din Buda îi supunea la cele mai mari rigori ale unei legi contra conștiințelor.

Prin această atât de interesantă afacere judecătorească, din care iese o întindere a sufletului românesc în domeniul naționalităților tocmai în regiunile unde astăzi, cum o observă părintele Agârbiceanu, în *Tribuna* din Sibiiu, anul II. n-1 8, se văd, de pe urma interzicerii odioase de a avea copii, bătrâni țărani români, cari, « fără rudenii apropiate », « își testează casa și tot avutul cutării familii de Șvabi, cu condiția să îngrijească de ei până la moarte », se limpezește, în sfârșit, rostul acelei « doamne consiliarițe Margarita Tomeján », — numele evident românesc, dar nu, cum crede, părintele Ciuhandu, din « Tămâian », ci din « Tomeianu » —, care a făcut să se traducă de Piaristul David Biró dela Sâmpietru, în vecinătate, să se scrie cu ortografia latină ungrească și să se publice la tipografia Piaristilor din Kalocsa, — tocmai *pentru a împiedeca astfel de treceri ale catolicilor la « legea românească »* —, o carte de predici ale Bisericii romane supt titlul pe care-l redăm, în forma lui curioasă, de « *Evanghelie la toate Duminics si szebetoj peszte tot anul* ». « *Dirept veselia cei suflețască* » a îndeplinit acest bun știutor al limbii noastre talmăcirea acestei cărțicele de șaptezeci și nouă de pagini. Și, lucru vrednic de ținut în samă, el nu vorbește de « Vlahi » și de limba lor, ci de limba « *râmlenească* », adecă *romană*, așezându-se deci, la această dată de 1769, când se scriau cărțile românești ale afirmației coborârii din Roma, între aceia cari, măcar în ce privește graiul, admit o coborîre la care ținem, și ținem și până acuma, așa de mult.

Iar, când, la început, Biró se adresează către cei meniți să asculte această propovăduire pe limba lor, arătându-li care e Evanghelia ce se explică în acea zi, și spuindu-li «ascultați cu frică dumnezeiască», el afirmă din nou că «s'a tălmăciuit spre limba *rêmeaszke*», ceea ce înseamnă aici: «rumânească», — dar nu «valahă».

Pentru mai deplina lămurire a ascultătorilor și pentru îndemânarea clerului ce ar fi să se cucerească pentru predicăție, se cuprinde și un scurt catehism în legătură cu tainele botezului și căsătoriei ¹⁾. În acest al treilea loc limba e *vernacula*, «limba locului».

La 1769 erau vre-o douăzeci de ani de când «Neamțul» își recăpătase libertatea. Cum la 1748 el arăta că a împlinit cincizeci și cinci de ani, Nabata nu mai era, probabil, în viață, așa că nu s'a putut bucura de foloasele învățăturilor lui Biró, al căror original nu-l cunoaștem.

Dar opera începută de Margareta Tomeian nu era să se oprească aici. Părintele Ciuhandu crede că numai la 1777 ea crease, după exemplul soțului, care era ctitor în Comlăuș chiar, închinat, încă din 1748, Sfintei Ane, al unei școli înalte, «o fundație catolicisantă pentru convertiții la catolici» ²⁾. Ea urma ocrotirea pe care Babics o acordase Piarșiștilor, căroro li dăduse în Comlăuș și un gimnasiu ³⁾.

Poate însă că «prea-cinstita și slăvita doamnă și consiliariță», căreia i se va zice în redactarea la care ajung: «conziliariță», nu mai trăia nici dânsa când, la 1799, în mijlocul turburărilor provocate de Revoluția franceză și urmate de Napoleon, se tipărise, dar nu la Kalocsa și la Piarșiști, ci în chiar «Tipografia Universității Crăiești» din Buda, pe 127 de pagini, — creșterea putând să nu fie numai a formatului—, ediția a doua a cărții «îndemnate» de dânsa. Data aceasta, Statul, în luptă cu tulburătorii, lua opera de propagandă asupra sa.

¹⁾ Din greșeală *Bibliografia* traduce «*quae in sacramento baptismi et matrimonii lingua vernacula tractantur*» cu «răspunsuri privitoare la botez, la căsătorie și jurământ»; *ibid.*, p. 192, no. 365.

²⁾ Broșura citată, pp. 20—21.

³⁾ *Ibid.*

Cu acest prilej se introduseră schimbări, fără a se înlătura numele lui Biró, care va fi fost încă viu. În loc de « Evangelie » se dă « Evangeliile », în loc de « Duminics și szerbetorj » e forma articulată, în loc de « limbe » e « limba », în loc de « tălmăciuit », « tălmăcit », în loc de « drept, « drept »; « veselia cei suflețască » a devenit: « veselia ei *cea sufletească*; « ungurască » e « ungurească », calitatea lui Biró e dată întreagă: « părintele » (greșeală: « Sfântul Petru », în loc de « de la Sfânt Petru »). Ediția se anunță așa: « Al doilea preachitit [așe]zat típariu ». Normele ortografice rămân însă neschimbate.

În același sens, al unei mai curate limbi românești, se fac și schimbările înlăuntrul chiar al cărții (se evită confuzia între *spre* și *pre* și se spune în primele linii « limba rumae-nêaszke »). Unde era un cuvânt prescurtat, el e dat acum întreg, de cineva care, evident, știa bine românește.

Astfel răsare figura unei Românce arădane, propagandiste catolice, care credea că are datoria de a lumina în legea pe care o moștenise dela străini sufletele celor de sângele ei.